

УДК 159.923.2:37.015.3:378.4

Структурні особливості соціального та емоційного інтелекту студентів першого курсу вищого технічного навчального закладу

Жидко М.Є., Калайтан Н.Л., Мачнев О.Г.

Стаття присвячена вивченню структурних особливостей соціального й емоційного інтелекту в студентів першого курсу вищого технічного навчального закладу. Представлений теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних робіт із проблеми соціального й емоційного інтелекту. Наведена типологія студентів першого курсу вищого технічного навчального закладу залежно від статусу навчальної ідентичності. Розглянутий взаємозв'язок між навчальною ідентичністю та параметрами соціального й емоційного інтелекту. Виявлені структурні особливості соціального й емоційного інтелекту в студентів з різним статусом навчальної ідентичності.

Ключові слова: соціальний інтелект, емоційний інтелект, навчальна ідентичність, особистісна зрілість.

Статья посвящена изучению структурных особенностей социального и эмоционального интеллекта у студентов первого курса высшего технического учебного заведения. Представлен теоретический анализ отечественных и зарубежных работ по проблеме социального и эмоционального интеллекта. Приведена типология студентов первого курса высшего технического учебного заведения в зависимости от статуса учебной идентичности. Рассмотрена взаимосвязь между учебной идентичностью и параметрами социального и эмоционального интеллекта. Выявлены структурные особенности социального и эмоционального интеллекта у студентов с разным статусом учебной идентичности.

Ключевые слова: социальный интеллект, эмоциональный интеллект, учебная идентичность, личностная зрелость.

The article is devoted to study the structural features of the social and emotional intelligence among first-year students of higher technical educational institution. The theoretical analysis of domestic and foreign works on the problem of social and emotional intelligence is presented. The typology of first-year students of higher technical educational institution, depending on the status of academic identity is considered. The relationship between identity and learning parameters of social and emotional intelligence is considered. The structural features of the social and emotional intelligence of students with different educational status identity is identified. Keywords: social intelligence, emotional intelligence, learning identity, personal maturity.

Актуальність проблеми. Останніми роками спостерігаються досить негативні тенденції у сфері вищої освіти, пов'язані із зниженням її соціальної цінності, поширенням феномену девальвації зрілості, зростом та агресивною експансією паранаукового знання, втечею активної молоді в різноманітні «віртуальні світи», знеціненням соціальної відповідальності й самоорганізації. Навчання та виховання особистості у вищому технічному навчальному закладі (далі – ВТНЗ), на сьогоднішній день, повинно проводитися з урахування загальносвітових суспільних тенденцій [5].

Єдина мета системи вищої освіти на всіх її рівнях та етапах – створення умов для всебічного розвитку особистості студента, що забезпечує психологічно зріле відношення до навчально-професійної діяльності. Успішність процесу професійної підготовки та сформованості навчально-професійної діяльності студентів цілком залежить від рівня зрілості певних психологічних властивостей особистості (сформованості особистісної та професійної ідентичності, адаптації, мотивації, різних видів інтелекту, відповідальності, ціннісно-смыслових позицій, тощо), що обумовлює інтерес та відповідальне ставлення до обраної професії, працевлаштування за спеціальністю та свого життя в цілому [4].

У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення структурних особливостей соціального та емоційного інтелекту студентів ВТНЗ, які обумовлюють комунікативну компетентність майбутніх фахівців та є важливими складовими їх успішної соціальної та професійної реалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливою умовою успішної реалізації особистості в громадській та професійній діяльності є здатність ефективної взаємодії в системі міжособистісних відносин, зокрема, вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати особистісні особливості та емоційні стани інших людей, а також вибирати адекватні способи взаємодії з ними. У зв'язку з цим у вітчизняних та зарубіжних публікаціях отримала розвиток проблема соціального та емоційного інтелекту.

Поняття «соціальний інтелект» було введено Е. Торндайком (1920), який розглядав його як «здатність розуміти інших людей і діяти або поступати мудро щодо інших». Надалі ці уявлення були доповнені та розвинені іншими дослідниками. Соціальний інтелект розглядался: як здатність уживатися з іншими людьми (Moss F. & Hunt T., 1927); як здатність мати справу з оточуючими (Hunt T., 1928); знання про людей (Strang R., 1930); здатність легко сходитися з іншими та вміння входити в їхнє положення, ставити себе на місце іншого (Vernon P.E., 1933); здатність критично і правильно оцінювати почуття, настрої і мотивацію вчинків інших людей (Wedek J., 1947); як пристосованість індивіда до людського буття у цілому (Vechesler D., 1958), як систему інтелектуальних здібностей, не залежних від фактору загального інтелекту і пов'язаних, перш за все, з пізнанням поведінкової інформації (Дж. Гілфорд) [2; 3].

З феноменом соціального інтелекту тісно пов'язане поняття емоційного інтелекту, який представляє собою сукупність емоційно-когнітивних здібностей до соціально-психологічної адаптації особистості.

Велику розробленість проблема емоційного інтелекту отримала в

рамках зарубіжної психології: теорія емоційно-інтелектуальних здібностей (Дж. Майєра, П. Саловея, Д. Карузо), теорія емоційної компетентності (Д. Гоулмен), неогнітивна теорія емоційного інтелекту (Р. Бар-Он). Серед вітчизняних дослідників проблеми емоційного інтелекту можна виділити Г.Г. Гарскова, І.М. Андрєєву, Д.В. Люсіна, Е.Л. Носенко, Н.В. Хлібину, О.І. Власову, Г.В. Юсупову, М.А. Манойлова, Т.П. Березовський, А.П. Лобанова і АС Петровську [2].

У визначенні поняття «емоційний інтелект» існують різні позиції. Деякі дослідники не роблять розмежування між емоційним і соціальним інтелектом як окремими конструктами (П.Е. Вернон, Е.Л. Торндайк, А.Л. Южанинова, J. Mayer, P. Salovey). Інші розглядають емоційний інтелект як компонент соціального інтелекту (В.Н. Куніцина, І.І. Губаревич, А.І. Савенков та ін.).

Взаємозв'язок соціального й емоційного інтелекту опосередковує становлення системи і структури життєвої перспективи особистості, що сприяє її самоорганізації, проектуванню, оцінці адекватності можливостям людини (Л.Д. Дьоміна, І.О. Ральнікова) [1].

Мета роботи – виявити структурні особливості соціального та емоційного інтелекту студентів першого курсу ВТНЗ з різним статусом навчальної ідентичності.

У дослідженні брали участь студенти першого курсу Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «ХАІ». Загальна кількість обстежуваних студентів – 156 осіб. Відповідно до мети дослідження, групи були поділені за отриманими результатами методик МВОІ (Методика вивчення особистісної ідентичності) та МВПІ (Методика вивчення професійної ідентичності), відповідні показники яких утворюють простір навчальної ідентичності. Для вивчення структури навчальної ідентичності в групах з різними статусами ідентичності використовувалася методика «Хто Я?» М. Кун і Т. McPartland. З метою вивчення особливостей прояву соціального та емоційного інтелекту у обстеженого контингенту були використані тест «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда та опитувальник емоційного інтелекту емоційного інтелекту «ЕМІн» Д.В. Люсіна.

Результати дослідження та їх обговорення. З метою визначення структурних особливостей соціального та емоційного інтелекту у студентів першого курсу ВТНЗ з різним типом навчальної ідентичності була проведена факторізація компонентів соціального та емоційного інтелектів, які представлені параметрами тесту «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда та опитувальника емоційного інтелекту «ЕМІн» Д.В. Люсіна.

Тест «соціального інтелекту» Дж. Гілфорда включає чотири субтести, які діагностують чотири здібності в структурі соціального інтелекту: пізнання результатів поведінки (субтест № 1); пізнання класів поведінки (субтест № 2); пізнання перетворень поведінки (субтест № 3); пізнання систем поведінки (субтест № 4).

Опитувальник емоційного інтелекту «ЕМІн» Д.В. Люсіна включає шкали: МЕІ (міжособистісний ЕІ), ВЕІ (внутрішньоособистісний ЕІ), ПЕ (розуміння емоцій), УЕ (управління емоціями) і субшкали: МП (розуміння чужих емоцій), МУ (управління чужими емоціями), ВП (розуміння своїх емоцій), ВУ (управління своїми емоціями), ВЕ (контроль експресії).

На підставі попередніх досліджень виявлені наступні типи навчальної ідентичності студентів першого курсу: «конформний», «випадковий слухач», «нігіліст», «працеголік» та «зірковий». У кожній з груп студентів з різним типом навчальної ідентичності було виокремлено трьохфакторну структуру особливостей взаємозв'язку компонентів соціального та емоційного інтелекту.

Для групи студентів з «конформним» типом навчальної ідентичності (передчасна професійна й дифузна особистісна ідентичність) характерні наступні фактори.

Перший біполярний фактор (факторне навантаження – 27,4%) був названий «самоконтроль». До нього увійшли шкала ВЕІ (0,907), субшкала ВУ (0,764), шкала УЕ (0,746), субшкала ВЕ (0,640), субтест № 2 (-0,510). Така структура фактора, на наш погляд, відображає здатність даної категорії студентів до усвідомлення і самоконтролю власних емоційних проявів, що свідчить про високу нормативність поведінки, однак при цьому характерна знижена чутливість до невербальної експресії, що ускладнює розуміння партнера по спілкуванню.

Другий фактор «емпатія» (факторне навантаження – 23,1%) включає шкалу МЕІ (0,976), субшкали МП (0,835), субшкали МУ (0,803), шкалу ПЕ (0,546) і відображає здатність до емпатії і впливу на емоційний стан партнера по спілкуванню, засновану на чутливості до невербальної експресії.

Третій фактор «дезадаптивність» (факторне навантаження – 14,9%) – біполярний і включає субшкали ВП (0,651), шкалу ПЕ (0,534), субшкали № 1 (-0,660) і № 4 (-0,644), стать (0,506): здатність до емоційної рефлексії супроводжується зниженням нормативності поведінки, труднощами в аналізі ситуацій міжособистісного взаємодії, зниженою здатністю до встановлення і підтримання сімейних, дружніх і ділових взаємин, що більш характерно для дівчат.

В групі студентів із навчальною ідентичністю «випадковий слухач» (дифузна професійна ідентичність та передчасна особистісна ідентичність) виявлена наступна факторна структура особливостей соціального та емоційного інтелекту.

Перший фактор «ригідність» (факторне навантаження – 29,7%) представлений наступними параметрами: шкала ВЕІ (0,985), шкала ВП (0,887), субшкала ВЕ (0,775), шкала УЕ (0,759), субшкала ВУ (0,689), субтест № 3 (-0,587). Можна припустити, що для даної категорії студентів характерні емоційна рефлексія і виражений самоконтроль емоційних проявів, що супроводжується зниженням ролі

пластичності в процесі міжособистісної взаємодії.

Другий фактор «емоційний вплив» (факторне навантаження – 25,4%) включає шкалу MEI (0,990), субшкали МП (0,902) та МУ (0,873), шкалу ПЕ (0,766) і відображає здатність даної категорії студентів до розуміння та управління емоційним станом партнера по комунікації.

Фактор «сензитивність» (факторне навантаження – 14,6%) включає субтест № 2 (0,767), субтести № 4 (0,622) та № 1 (0,543). Для даної категорії студентів характерні чутливість до невербальної експресії партнера по спілкуванню, здатність аналізувати складні ситуації взаємодії між людьми і передбачати наслідки їх поведінки.

У групі студентів з типом навчальної ідентичності «нігіліст» (дифузна професійна й дифузна особистісна ідентичність) було виділено наступні фактори.

Перший фактор «контроль емоцій» (факторне навантаження – 26,9%) включає шкалу УЕ (0,951), субшкалу МУ (0,920), шкалу MEI (0,860), субшкалу ВУ (0,821), що відбиває здатність розглядаємої категорії студентів до розуміння і управління як власними емоціями, так і емоційним станом партнера по спілкуванню.

Другий фактор «емоційна рефлексія» (факторне навантаження – 22,1%) об'єднав шкалу ПЕ (0,945), субшкалу ВП (0,851), шкалу BEI (0,762), субшкалу МП (0,697): здатність до розпізнавання, ідентифікації та причин виникнення власних емоційних переживань супроводжується чутливістю до емоційних станів інших людей на основі їх невербальної експресії.

Третій фактор «рольова пластичність» (факторне навантаження – 15,3%) – біполярний і включає наступні змінні: стать (-0,728), субтести № 3 (0,671), №4 (0,627) та № 1 (0,531). Структуру даного чинника можна пояснити наступним чином: юнаки мають більш високу чутливість до вербальної експресії, що забезпечує рольову пластичність, здатність до розуміння динаміки розвитку складних ситуацій міжособистісної взаємодії, вміння орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії, знання нормо-рольових моделей і правил, що регулюють поведінку. Це дозволяє ефективно побудовувати власну стратегію поведінки.

В групі студентів з типом навчальної ідентичності «працеголік» (позитивний статус професійної ідентичності та псевдопозитивний статус особистісної ідентичності) виявлена наступна факторна структура.

Перший фактор «емоційна компетентність» (факторне навантаження – 44,9%) об'єднав шкали ПЕ (0,956), MEI (0,935), МП (0,864), BEI (0,838), УЕ (0,817), ВУ (0,817), МУ (0,815), ВП (0,726), субтест № 2 (-0,532). Структуру даного чинника можна пояснити наступним чином: у даної категорії студентів сформовані практично всі компоненти емоційного інтелекту, що забезпечує здатність правильно розпізнавати і контролювати як власні, так і чужі емоційні стани, однак при цьому знижена здатність до логічного узагальнення та виокремлення загальних істотних ознак в різних невербальних реакціях людини.

Другий фактор «контроль експресії» (факторне навантаження – 14,4%) – біполярний та включає шкали BEI (0,880), УЕ (0,488) та стать (-0,771). Структуру даного фактору можна пояснити наступним чином: здатність розглядаємої категорії студентів контролювати зовнішні прояви емоцій більш виражена у юнаків, ніж у дівчат.

Третій фактор «соціальна адаптованість» (факторне навантаження – 14,1%) містить субтести № 3 (0,853), № 4 (0,809) та № 1 (0,476): для досліджуваної категорії студентів характерні здатність розуміти зміну східної поведінки в різних ситуаціях, логіку розвитку ситуацій взаємодії та значення поведінки людей в цих ситуаціях, а також уміння передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації.

В групі студентів із «зірковим» типом навчальної ідентичності (псевдопозитивний статус професійної та особистісної ідентичності) виявлена наступна факторна структура соціального та емоційного інтелекту.

Перший фактор «прогностичність» (факторне навантаження – 31,5%) – монополярний, включає шкали MEI (0,994), МУ (0,916), УЕ (0,870), МП (0,804), ПЕ (0,709), субтест № 1 (0,603), ВП (0,404) і відображає здатність даної категорії студентів правильно розуміти та впливати на власний й чужий емоційний стан, а також сензитивність до внутрішнього стану партнера по спілкуванню, вміння орієнтуватися в невербальній експресії і прогнозувати наслідки поведінки.

Другий фактор «емоційна сензитивність» (факторне навантаження – 26,1%) також монополярний, об'єднав в собі шкали BEI (0,950), BE (0,748), ВУ (0,741), ВП (0,714), ПЕ (0,624), МП (0,449) і свідчить про здатність розглядаємої групи студентів до розуміння, ідентифікації та самоконтролю власних емоцій, що забезпечує їх чутливість до внутрішніх станів інших людей.

Третій фактор «соціальна компетентність» (факторне навантаження – 15,4%) містить субтести №3 (0,797), №2 (0,733) и №4 (0,688), що відображає здатність даної категорії студентів розуміти і прогнозувати поведінку людей в різних життєвих ситуаціях, розпізнавати наміри, почуття і емоційні стани людини за невербальною і вербальною експресією, чутливість до характеру і відтінків людських взаємин, а також широкий репертуар рольової поведінки.

Висновки.

1. Для студентів із «конформним» типом навчальної ідентичності, які знаходяться у пасивному стані відстороненості від учбового процесу та обрали свою професійну спрямованість, керуючись «модними» тенденціями та стереотипами, факторна структура особливостей соціального та емоційного інтелекту представлена «самоконтролем», «емпатією» та «дезадаптивністю».

2. У представників групи студентів із навчальною ідентичністю «випадковий слухач», які не визначилися зі своїм професійним спрямуванням, не мають міцних професійних цілей та інтересу до навчання, факторна структура особливостей соціального та емоційного інтелекту представлена «ригідністю», «емоційним впливом» та «сензитивністю».

3. Для студентів з типом навчальної ідентичності «нігіліст», які не мають визначених життєвих орієнтирів та характеризуються наявністю внутрішньоособистісних конфліктів та зниженою цікавістю до оточуючого середовища, характерні такі структурні компоненти соціального та емоційного інтелекту, як «контроль емоцій», «емоційна рефлексія» та «рольова пластичність».

4. У студентів із навчальною ідентичністю за типом «працеголік», які мають чітко визначені професійно значущі цілі та мають гіпертрофоване уявлення про себе внаслідок прагнення відповідати високим суспільним та професійним стандартам, факторна структура особливостей соціального та емоційного інтелекту представлена «емоційною компетентністю», «контролем експресії» та «соціальною адаптованістю».

5. Представники групи студентів із «зірковим» типом навчальної ідентичності мають тенденцію підкреслювати свою особистісну унікальність та сприймають майбутню професію як можливість підкреслити свою значущість. Факторна структура особливостей соціального та емоційного інтелекту в даній групі представлена «прогностичністю», «емоційною сензитивністю» та «соціальною компетентністю».

Перспективою подальших досліджень є вивчення особливостей соціального та емоційного інтелекту студентів п'ятого курсу ВТНЗ та розробка комплексної програми психолого-педагогічного супроводу підготовки фахівців ВТНЗ з метою забезпечення всебічного розвитку особистості студентів.

Література

1. Демина Л.Д., Ральникова И.А. Функциональные особенности взаимосвязи социального и эмоционального интеллекта: контекст самоорганизации жизненных перспектив личности / Л.Д. Демина, И.А. Ральникова // Сибирский психологический журнал. – 2010. – № 38. – С. 60-62.
2. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д.В. Люсин, Д.В. Ушакова // Социальный интеллект. Теория, измерение, исследования. – М., 2004. – С. 29-39.
3. Лужбина Н. А. Социальный интеллект как системообразующий фактор психологической культуры личности Текст. : автореф. канд. дис. / Н. А. Лужбина. Барнаул, 2002. – 24 с.
4. Структура мотивації навчальної діяльності студентів: навч. посіб. / О. С. Кочарян, Є. В. Фролова, В. М. Павленко. – Х. : Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харк. авіац. ін.-т», 2011. – 40 с.
5. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: монография / Л. Б. Шнейдер. – Мск: НПО «МОДЭК», 2001. – 220 с.